

نگاه تاریخی

ظهور وافول سلجوقیان در ایران ۳–

دوران اوج

چمشید معظمی

■ هنگامی که طغرل بدون فرزند ذکور در گذشت الپارسلان فرزند چغری که بی از مرگ پدرش حاکم خراسان شده‌بود به سلطنت رسید در حالی که سلیمان برادر دیگر او داعیه سلطنت داشت. فرماندهان بزرگ سپاه سلجوقی و نیز نظام‌الملک وزیر آلبارسلان ظاهر به این نتیجه رسیده‌بودند که منافع خاندان سلجوقی و پیروان آنها شاید حتی منافع قلمرو سلجوقیان در تشکیل یک حکومت مقتدر و یکپار چه نبفته‌است. از این زمان به بعد آلبارسلان سلطان عالی‌شان کل سرزمین‌های سلجوقی شد.سلطنت ۱۰ ساله‌او ۶۵–۴۵ و سلطنت ۲۰ ساله فرزندش ملک‌شاه دوره اوج سلطنت سلجوقیان بزرگ است.این دو سلطان با سفرهای بی‌وقفه و حضور فعالانه در سرزمین‌هاو لشکر کشی به ممالک سرحدی، بر امپراتوری وسیع و پرمایه خود حکومت کردند.با اعزام ترکمانان واردهوای آنها به سمت غرب یعنی به درون قفقاز و آناتولی علیه شاهزادگان مسیحی و نیز فاطمیان و هواداران آنها در سوریه خطر در هم ریختگی اقتصادی در حیطه عایدات کشاورزی از میان برخاست و این برنامه برای آلبارسلان به قدری اهمیت داشت که خود شخصا در سال‌های ۴۵۶ و ۴۶۰ در گرجستان و ارمنستان به لشکر کشی پرداخت. در زمان سلطنت آلبارسلان و ملک‌شاه سرزمین ایران و عراق از نظر کشاورزی و اقتصادی برخاسته از آن به دستاورهای و پیشرفت‌های چشمگیری دست یافت.پشت سر این دو سلطان، وزیر اعظم آنها نظام‌الملک بود و نفوذ نظام‌الملک در دولت سلجوقی به چنان حجم و حدی رسیده بود که مورخی چون ابن اثیر دوره ۳۰ ساله وزارت او را دلوله‌النهظامیه نامیده‌است.

آلبارسلان در سال ۴۵۸ ملک‌شاه را جانشین خود اعلام کرد و در این خصوص تعهدات و اصول کهن خاندان خود را ملحوظ داشت و حکومت‌های مختلف حواشی شرقی امپراتوری را به شاهزادگان خاندان سلجوقی واگذاشت. سلطان در نظر داشت تا موقعیت سلجوقیان را بر مرزهای شمال شرقی امپراتوری خود تثبیت سازد از این رو با قرائخانیان که قدرت فائقه ماوراءالنهر و شرق ترکستان بودند وصلت‌هایی انجام داد اما سازا قرار معلوم سیاست حاشیه‌ای سلجوقیان بزرگ در مرزهای شرقی امپراتوری خود نشان دهنده این واقعیت است که آنها ایران و عراق را کانون واقعی حکومت‌شان تلقی می کردند.ملک‌شاه سیاست پدرش را ادامه داد و در بعضی مراحل هم بر دستاوردهای پدر پیشی گرفت. گف، اینکه در هنگام مرگ فقط ۳۸ سال داشت. نظام‌الملک هسته اصلی و نقطه اتکای امور دیوانی سلطنت سلجوقیان بود و سلطان جدید و ۱۸ ساله را در هنگام جلوس به تخت همراهی کرد در مدت بود تا او را حاکم دین و این اعتقاد را می‌توان در لایه‌ای مطالب رساله سیاسی وی سیاست‌نامه کاملاً دریافت. هدف نظام‌الملک این بود که در پیرامون دیوان خود تشکیلات متمرکز ی پدید آورد اما آداب و رفتار کهن ترک ی با توجه به مفهوم اقتدار سلطان و تعهدات او در قبال اتباع خود اهمیت درخور داشت. مرگ ملک‌شاه در سال ۴۸۵ روزگار سعادت سلجوقیان بزرگ را به سر آورد، چندی بعد به جای حاکمیت مقتدرانه سلطان وضعیتی برقرار شد که شاهزادگان مختلف و جوان و بی تجربه را همراه مادرانشان به جان هم انداخت و عرصه را برای افرادی چون نظام‌الملک تنگ کرد.تلاش ترککان خاتون، بیوه ملک‌شاه و ترور کنندگان نظام‌الملک برای جلوس محمود اول فرزند چهار ساله ملک‌شاه به تخت سلطنت با ناکامی روبه‌رو شد.فرزند ارشد ملک‌شاه برکیارق و محمد تیز بر سر جانشینی به منازعه‌ای طولانی دست یازیدند و عموی جاهل‌طلب آنها تنش تیز وارد صحنه شد ولی سال ۴۸۸ با سپاهیان برکیارق شکست‌خورده و به قتل رسید. تا اینکه برکیارق در سال ۴۹۸ در گذشت و محمد تالاشی را که برای به سلطنت رساندن فرزند مغیر بر کیارق با عنوان ملک‌شاه دوم به یاشه بود سرکوب کرد.(۸)آخرین پادشاه مقتدر خاندان سلجوقی سلطان سنجر بود که پیش از ۶۰ سال حکومت کرد. احمد سنجر در زمانی که حاکم شمال ایران و خراسان بود برادرزاده او محمود درصدد برآمد تا غرب ایران و عراق بر بردارن متحد خود فائق آید.

سنجر محمود را که متمایل به استفاده از قدرت او بود در سال ۵۱۳ در سواه شکست داد از این زمان به بعد محمود و جانشینان او طغرل دوم و مسعود با لقب سلطان و موقعیت ملک‌ها در دست نشاندگان سنجر بر شمرده.مسعود بعدها هنگامی که سنجر دگر باره زمام امور ماوراءالنهر و خوارزم را در دست گرفت توانست استقلال عملی به دست آورد. بدین ترتیب مقطع زمانی و طول بی سابقه حکومت سنجر در شرق ایران – در آغاز به عنوان ملک و سپس در مقام سلطان غالب – به‌طور کلی موجب تحکیم قدرت او را در درون امپراتوری فراهم کرد.

گسترش جنگ‌ها و رانندازی لشکر کشی در این سرزمین‌های دورافتاده و افزایش ایالات مردم خراسان از جمله دستجات مختلف ایلات اغوز یا غز را در پی داشت. غزان با فشار مالیاتی سلجوقیان در تنگنا قرار گرفتند. در سال ۵۴۸ علیه سلطان طغیان کردند که ایالت خراسان را نابه‌سامانی و هرج و مرج فرو گرفت اما مصیبت‌بار تر از همه دستگیری سنجر به دست غزان و اسارت او بود. سنجر پس از مدت‌ها مدید موفق به فرار شد ولی اندکی بعد در سن ۷۱ سالگی درگذشت.

به بهانه سالروز در گذشت ریچارد نیکسون
رییس جمهور اسبق آمریکا

نیکسون و ایران

محمود فاضلی

به او مراجعه می‌کردند، بیشتر بود.» شعار شاه در خرید اسلحه، خرید «بهترین نوع تسلیحات در بیشترین مقدار و در اسرع وقت» و توجه کامل «کیفیت، کمیت و سرعت» بود.شاه علاقه زیادی به گردآوری کلکسیونی از انواع جنگ افزار داشت، در مصاحبه با روزنامه اسپیکلر در سال ۱۳۵۳، بزرگ‌ترین خریدار اسلحه از آمریکا، اختصاص دادن چهار میلیارد دلار به خرید تجهیزات، خرید ۸۰ فرونداف-۱۴ و سفارش ۵۰۰ فروند هلیکوپتر تاکید داشت.شاه در ۱۴ فروردین همان سال اعلام کرده بود تا ۱۰ سال دیگر، قدرت نظامی ایران هم‌طراز قدرت نظامی انگلستان خواهد شد.

پس از سفر نیکسون و کسینجر به ایران در خرداد ۱۳۵۱، طرفین ضمن یک توافق محرمانه که در تاریخ روابط آمریکا با کشورهای جهان سوم بی‌سابقه بود، به شاه وعده دادند که هر نوع سلاح غیراتمی آمریکایی را که مایل باشد، می‌تواند خریداری کند که می‌توان به هواپیمایهای پیشرفته ۱۴، هواپیمایهای ناخسایلی آواکس، دو نوع موشک مدرن، سیستم ردیابی و ناوشکن اشاره کرد. پس از چند سال ایران بهترین مشتری آمریکاشد، سفراین دو به ایران در واقع نوعی چک سفید امریکا و نتایج دکترین نیکسون به شمار می‌رفت. پس از بازگشت رییس جمهوری آمریکا به کشور پارهای از مخالفت‌هایی‌را فروش تجهیزات به ایران لغو گردید و تا یکد شد در آینده تقاضای‌های ایران نباید مورد بررسی مجدد قرار گیرد. تصمیمات نیکسون در جریان این سفر موجب شد سفارش‌های نظامی ایران در سنا ووزارت دفاع آمریکا از بررسی معاف شود.

افزایش بهای نفت که به پیشنهاد ایران صورت گرفت، باعث شد خرید کشورهای صاحب نفت و به‌ویژه ایران به عنوان شریک اصلی آمریکا در منطقه بالاتر رفته و این کشور بتواند توسعه نظامی خود را از نظر مالی تأمین نماید و احتیاجی به کمک رسمی آمریکانداشته باشد. این کشور با اجرای طرح فروش اسلحه به جای نفت سریع‌تر تین، بی‌خطرترین و باتثبات‌ترین راه را برای بازگرداندن دلارهای آمریکایی پیدا کرد و توانست به اقتصاد تضعیف شده خود بعد از جنگ با ویتنام، جانی دوباره بخشد.افزایش قیمت نفت، دست شاه را در اجرای برنامه‌های ماجراجوانه نظامی‌اش بازگذاشت، افزایش قدرت شاه در نتیجه حمایت‌های نیکسون به دست آمد و به تبع آن افزایش بهای نفت بیش از هر چیز، عطش باورنکردنی شاه را برای خرید اسلحه بیشتر کرد. به گفته آنتونی سمسون، خرید اسلحه و مهمات برای هر کشوری که با ثروتی ناگهانی روبه‌رو شود، سریع‌ترین راه پول خرج کردن است که برای رهبران کشور حیثیت و قدرت تازهای را برمعان می‌آورد. در سال ۱۳۵۳ و در عرض یک‌سال فروش تسلیحات امریکایی به ایران از ۲/۹ میلیارد دلار به ۸/۳ میلیارد رسید. نیمی از این میزان یعنی نزدیک چهار میلیارد را فقط شاه خرید کرده بود.افزایش قیمت نفت بیشتر به نفع دولت آمریکا و به زیان مردم کشورهای صادر کننده نفت به ویژه ایران تمام شد.

پایمدها و روابط نظامی ایران و آمریکا

امنیت خلیج‌فارس به دلیل وجود منافع غنی نفتی برای غرب جنبه حیاتی داشت. ۶۶درصد کل ذخایر نفت جهان در این منطقه بود. کشور‌های حوزه خلیج‌فارس نیمی از مصارف نفت کشور‌های غرب اروپا و ۸۰درصد نیاز‌های ژاپن را تأمین می‌کردند. بعداز اعلام خروج انگلیس از منطقه این مساله مطرح شد که کدام کشور توانایی و تمایل دارد به عنوان حافظ و ژاندارم خلیج‌فارس جانشین انگلستان شود؟ طبیعی است که در منطقه خاورمیانه تنها کشوری که شرایط ایفای چنین نقشی را داشت، ایران بود. تمایل ایران برای اجرای چنین نقشی را می‌توان به دلایلی همچون خروج انگلیس از خلیج‌فارس، افزایش یکپاره بهای نفت، اجازه فروش هر گونه تسلیحات آمریکایی و عدم امکان حضور مستقیم نیروهای آمریکایی قوت بخشید. شاه در مصاحبه با یک روزنامه‌نگار سویبسی در این خصوص مدعی شد تصور می‌کنم که آمریکا در یافته‌است که نمی‌توانند ژاندارم بین‌المللی باشند، بلکه ثبات و امنیت دنیا باید به هر حال توسط کشورهای که در منطقه قادرند این مسوولیت را بپذیرند، اعمال شود.شاه

بود. شکست شورشیان ظفار باعث شد که کشورهای منطقه از توسعه نفوذ و اقدامات ایران در منطقه احساس خطر کنند. حضور ایران در ظفار، هزینه سنگینی را در برداشت و آن را در مقابل گروه‌های سیاسی داخلی و خارجی قرار داد. همکاری‌های تسلیحاتی ایران و آمریکا موجب افزایش حضور مستشاران آمریکایی در ایران شد. سیاست‌های نیکسون در ارسال تجهیزات مدرن به ایران موجب شد که این کشور متعهد شود که برای استفاده از این سلاح‌ها مستشارانی را برای آموزش، نگهداری و تعمیر این سلاح‌ها به ایران اعزام دارد. کشوری که فقر در آن پیداد می‌کرد، مجبور می‌نویسند «هر فرزند جت شکاری مافوق صوت به دو تاسه خلبان در آسمان و به یک‌صد نفر پرسنل زمینی که دست‌کم نصف آنها تکسین‌های فوق‌العاده ماهر هستند، نیاز دارد.»

ارسال این تجهیزات به ایران موجب حضور دلالتان بسیاری در ایران و آمریکاشد و همین امر موجب معاملات و سودهای کلان شد و پرداخت رشوه به عنوان یک ابزار برای تسهیل این معاملات، توجیه شد. در بین مقامات ایرانی که در خرید اسلحه ذی‌نفع بودند، مسابقه پایان‌ناپذیری برای دریافت حق کمسیون آغاز شده بود که بزرگ‌ترین آن در جریان خرید هواپیمایهای اف-۱۴ از شرکت آمریکایی گرومن صورت گرفت. ماموران تحقیق سنای آمریکا بعد از بررسی اسناد و مدارک فاش کردند در جریان فروش هواپیمایهای حق حاکم‌هایی به مقامات ایرانی پرداخت شده‌است. روابط نظامی و تسلیحاتی ایران و آمریکا در دوره نیکسون به‌جز اعمال حاکمیت رژیم شاه در منطقه موجب شد خسارات مالی و جانی که آمریکا در جنگ ویتنام متحمل شده بود تا حدودی جبران شود. دکترین نیکسون موجب شد ایران به نیروی برتر و ژاندارم منطقه تبدیل شده و کالاهای آمریکایی به‌ویژه تجهیزات این کشور به شکل بی‌سابقه‌ای به ایران وارد شود. توهم قدرت شاه موجب شد رژیم پهلوی ضمن عاجز ماندن از حل مشکلات داخلی، به‌عنوان یکی از خریداران تجهیزات آمریکایی تبدیل شود. نتیجه چنین سیاستی گسترش ناراضیتی عمومی در میان مردم ایران بود.

منابع:

فصلنامه مطالعات تاریخی، موسسه مطالعات و

یژوهش‌های سیاسی، شماره ۲۹، ۱۳۸۹.

–هوشنگ مهدوی، سیاست خارجی ایران در دوران پهلوی، نشر البرز، ۱۳۷۵.

– آنتونی سمسون، بازار اسلحه، ترجمه فضل‌الله نیک‌آیین، امیر کبیر، ۱۳۵۷، جلداول.

– فردا هابیبی، دیکتاتوری و توسعه سرمایه‌داری در ایران، امیر کبیر، جلداول، ۱۳۵۸.

محاصره گرفتند که البته منصور همه آنها را قتل‌عام کرد با فرقه دروزی‌های عصر حاکم خلیفه فاطمی در مصر که مهم‌ترین رهبر آنها حمزه بن علی بن احمد از نژاد ایرانی بود بر امامت حاکم رضایت ندادند بلکه اصرار بر الوهیت او داشتند، اگرچه حاکم از آن‌ها دوری کرد اما سهم کنون نیز بیش از ۳۰۰ هزار دروزی در ایران و سوریه و اسرائیل زندگی می‌کنند. به این ترتیب تاریخ بر پایی چند هزار ساله جشن نوروز تماماً تاریخ ارج نهادن بر مالکیت خود بنیاد است، زیرا نوروز تقدیس تمام عیار طبیعت است و حقوق سیاسی طبیعت گرا (سلطنت) لازمه حیات اقتصادی است که اینچنین متکی بر عوامل مادی تولید است ولی در مقابل حقوق سیاسی که امروز دغدغه نظم اقتصادی کار مجور است منوط به الویت عامل انسانی تولید و مناسبات سیاسی در تأمین نیازهای اقتصادی و اجتماعی است. نوروز سمبل شادی‌های مردم ایران است که در چمبره فامیل بازی و تعمیق روابط خانوادگی و خانواده سالاری خلاصه شده است، نوروز و شدر روابط اجتماعی متکی بر برتری حقوق سیاسی تولید‌محور را که شهروندی از آن پدیدار می‌شود کمزنگو و حتی نابود می‌سازد، نوروز منوط به الویت عامل انسانی تولید و استبداد است، چرا؟ زیرا نوروز حقوق سیاسی و حقوق مالکیت خصوصی را که منشأ عدالت سیاسی است در معبد اقتصاد طبیعت گرا بلایی می‌کند.

با این وجود آیا نمی‌توان شروع سال نو ایرانی را مثلاً با زمان واقعی یا فرضی قیام کاهه آهنگر به عنوان آغازگر مبارزه علیه فقر سیاسی و استبداد عربان تطبیق داد تا در هر سال نو اعاده حقوق سیاسی به عنوان یک نیاز تاریخی و همیشگی برای رشد قوای تولیدی موضوع همتای مردم ایران قرار گیرد؟

تاریخ

تقویم تاریخی

در چنین روزی

نوشیروان کیهانی زاده

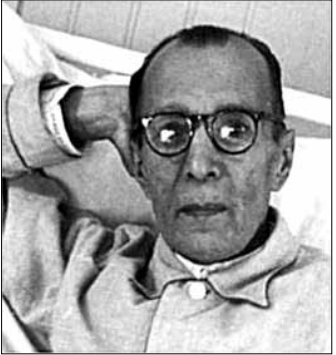
■ **سالروز در گذشت ملک‌الشعراء بهار**

محمدتقی بهار شاعر، نویسنده، مدرس ادبیات و نیز سیاستمدار، اردیبهشت ۱۳۳۰ در تهران و از بیماری سل در گذشت و در دربند (گورستان ظهیرالدوله) مدفون شده است. (کرونیکل‌های اروپایی فوت بهار را ۲۲ آوریل ۱۹۵۱ و تولد او را ششم نوامبر ۱۸۸۴ ذکر کرده‌اند).

محمدتقی بهار که ۶۷ سال عمر کرد از دو سال و چند ماه پیش از وفات به بیماری سل دچار شده و در سوییس درمان می‌کرد که موثر واقع نشده بود. در آن زمان، بیماری سل درمان‌پذیر نبود. بهار در مشهد به دنیا آمده بود و تحصیلات دینی و ادبی داشت. در ۱۹ سالگی با سرودن یک قصیده جالب، لقب پدرش را که یک سال پیش از آن وفات یافته بود به دست آورد و مظفرالدین‌شاه قاجار او را «ملک‌الشعراء» اعلام کرد. بهار در مشهد روزنامه خراسان و با کمک عموش (که چاپخانه‌دار بود) و چند تن دیگر روزنامه توپهار و سپس تازه بهار را منتشر کرد. وی که از مخالفان مداخله روسیه در امور ایران بود و استبداد سلاطین قاجار را نتیجه حمایت تزارهای روس از آنان می‌دانست در جریان انقلاب مشروطیت به مشروطه‌طلبان پیوست و پس از پیروزی مشروطیت نماینده مجلس شد. (در آن زمان به هر کسی که با مداخله روسیه در امور ایران ضدیت می‌کرد، برچسب تمایل به دولت لندن زده می‌شد). بهار آنچنان با رفتار زار‌هاضدیت داشت که می‌گفت:

تا وضعیت روسیه اصلاح نشود جهان رو به راه نخواهد شد. بهار که به زبان‌های عربی و فرانسه مسلط بود با هدف آشنا ساختن هم‌میهنان با غنای ادبیات وطن و سبک‌شناسی و نیز مبین‌شناسی (تاریخ)،

مجله ماهانه «دانشکده» را منتشر می‌کرد. بهار از سال ۱۳۱۳ هجری خورشیدی که دانشگاه تهران

تأسیس شد در این دانشگاه ادبیات فارسی تدریس می‌کرد. وی مؤلف کتاب‌های متعدد از جمله تاریخ احزاب، تاریخ سیستان، سبک شناسی در نگارش، دو مجموعه شعر… و است. ملک‌الشعراء که در بیشتر اشعارش سبک خراسان را پیروی می‌کرد با پهلوی یک‌مک قافیه‌گرو زمانی در آشتی بود. ۲۵ پهنم ماه ۱۳۲۴ (فوریه ۱۹۴۶) درگذشت. کارنامهٔ قوام‌السلطنه وزیر فرهنگ ایران شد. بهار که به برگزاری نخستین کنگره نویسندگان ایران کمک فراوان کرده بود، پنجم تیرماه ۱۳۲۵ (ژوئن ۱۹۴۶ میلادی) به عضویت هیات رییس‌ه این کنگره انتخاب شد و در همان سال کمک کرد تا حزب دموکرات ایران تأسیس شود که قوام‌السلطنه به ریاست آن انتخاب شد. بهار در جوانی نیز از فعالان «انجمن سعادت» بود که این انجمن پیشرفت سعادت ایران را سرلوحه کار خود قرار داده بود.

تأسیس شرکت نفت انگلستان و ایران – امتیاز «دارسی» و مداخلات جهانی کمپانی‌های نفتی

۱۴ آوریل سال ۱۹۰۹ و ۱۰ مه‌او ۱۸۰۹ پس از رسیدن نخستین چاه در مسجد سلیمان (خوزستان) به نفت، شرکت نفت انگلستان و ایران (Anglo-Persian Oil Company) برپایه امتیازنامه «دارسی» تأسیس در لندن به ثبت داده شد. این چاه ۲۶ ماه می ۱۹۰۸ در عمق ۲۰۰ متری به نفت رسیده بود و متعاقب آن دو چاه دیگر.

ویلیام ناکس دارسی William Knox d’Arcy از اشرافزادگان انگلیسی که از ۱۷ سالگی با خانواده‌اش برای مدتی دراسترالایزندگی می‌کرد و به استخراج طلا از کوه «هورگن» سرگرم بود پس از بازگشت و ادامه زندگی در لندن متوجه وجود نفت در ایران شد. پیش از او ژولیس و روتیر (مؤسس خبرگزاری رویتر) با مطالعه یادداشت‌های یک زمین‌شناس فرانسوی که قبلاً از ایران دیدن کرده بود به فکر گرفتن امتیاز اکتشاف و استخراج آن از دولت تهران افتاده بود، ولی موفق نشده بود.

«دارسی» از طریقی همکارانش بر سفر یادداشت‌های زمین‌شناس فرانسوی و نیز تلاش‌های رویتر وقوف یافت و با برقرار کردن ارتباط با رئیس‌الوزراء وقت ایران از طریق یک دوست مشترک و واسطه قرار دادن این دوست، باوجوداعتراض سفارت روسیه در تهران به هدفش رسید. قرارداد دارسی در سال ۱۹۰۱ برای مدت ۶۰ سال امضا شد و با هدف کاستن از شدت اعتراض دولت روسیه، پنج استان ایران، مجاور مرز روسیه از شمول آن قرارداد مستثنا شد. دارسی برای دریافت امتیاز نفت ایران مبلغ ناچیزی با وعده تعدادی سهم به ایران داده بود. دارسی برای اکتشاف و استخراج نفت ایران مهندس جورج رینولتز را به ایران فرستاد و در سال ۱۹۰۵ نیز با شرکت انگلیسی نفت برمه شریک شد.

پس از ثبت شرکت در آوریل سال ۱۹۰۹، سهام آن به معرض فروش گذارده شد و دو لرد انگلیسی متعاقب هم مدیرعامل آن شدند، ولی «دارسی» تا زمان مرگ در سال ۱۹۱۷ عضو هیات مدیره بود.